

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Het taboe op fatalisme: kan de politiek haar eigen onmacht onder ogen zien?

Eeten, M. van

Citation

Eeten, M. van. (2012). Het taboe op fatalisme: kan de politiek haar eigen onmacht onder ogen zien? *Bestuurskundige Berichten*, 27(2), 10-14. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3212131>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0 license](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3212131>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Het taboe op fatalisme: kan de politiek haar eigen onmacht onder ogen zien?

Door Michel van Eeten

De bestuurskunde probeert al decennialang afscheid te nemen van het zogenaamde maakbaarheidsdenken – de gedachte dat elke maatschappelijke misstand middels een collectieve interventie verholpen kan worden. De opbrengst van die inspanning mag mager genoemd worden. Vond de boodschap in de jaren negentig van de vorige eeuw nog enige weerklank, het afgelopen decennium liet de politiek zich weinig gelegen liggen aan de zogenaamde grenzen aan de maakbaarheid. Een periode van grote ambities en verstrekkende interventies heeft, weinig verrassend, een hernieuwde kritiek uitgelokt. Het bestuur zou gulzig, opdringerig en totalitair worden (zie bijvoorbeeld Frissen, 2009; Schinkel, 2007; Trommel, 2009).

De bestuurskundige kritiek veronderstelt dat het wenselijk is dat de politiek zo nu en dan haar eigen grenzen en onmacht onder ogen ziet. Niet alles is beheersbaar of vermijdbaar. De kritiek vraagt, met andere woorden, om een zeker fatalisme in de politiek. Fatalisme laat zich samenvatten in vijf woorden: zo is het nou eenmaal. Het is de leer van de onmacht. Er zijn dingen die we niet kunnen veranderen of voorkomen.

Politici zien fatalisme echter als een onverkoopbare boodschap. In de politiek moet het onvermijdelijke voortdurend worden ontkend. Neem bijvoorbeeld deze woordenwisseling tussen de minister van Economische Zaken en de Tweede Kamer. De minister heeft zojuist de vorming van een Europese energiemarkt 'onafwendbaar' genoemd. Daarop interrumpeert een Kamerlid hem met de mededeling: '[Ik] vind het gebruik van het woord "onafwendbaar" fatalistisch, want op deze manier zou je op de koop toe nemen... dat je andere ontwikkelingen niet kunt sturen.' Er zijn ontegenzeggelijk ontwikkelingen die niet gestuurd kunnen worden, maar dat mag niet worden uitgesproken. Maar de minister haalt onmiddellijk bakzeil: 'Als ik zojuist het woord "onafwendbaar" heb gebruikt, dan trek ik dat nu meteen in. Dat duidt inderdaad bijna op lafheid, omdat het suggereert dat het iets is wat over je heen komt.' (Tweede Kamer, 1997-1998, p. 45).

Wanneer je iets wat overduidelijk is niet mag uitspreken, dan heb je te maken met een taboe. Fatalisme is een houding die door meer mensen met wantrouwen wordt bekeken, maar niemand toont zoveel afschuw als politici. Onze volksvertegenwoordigers doen er alles aan fatalisme uit te drijven als ware het een ziekte of moreel defect. Of zoals een minister het verwoordde: 'Fatalisme helpt ons niet verder.' (Tweede Kamer, 2008, p. 2784).

De gedachte dat fatalisme niet helpt, is een merkwaardige. Op persoonlijk niveau begrijpt iedereen dat het van levensbelang is om in bepaalde situaties je eigen onmacht onder ogen te kunnen zien. Daar hebben we technieken en rituelen voor. Wie zijn onmacht niet kan accepteren, vertoont al snel neurotisch gedrag. Het is verkeerd het functioneren van individuen gelijk te stellen aan het functioneren van instituties. Maar het roept wel de vraag op: hoe functioneert een politiek bedrijf dat haar eigen onmacht niet kan erkennen, niet mag toegeven? De recente bestuurskundige kritieken geven weinig geruststellende antwoorden op die vraag.

Hoe relevant is die kritiek? Je zou kunnen betogen dat het maakbaarheidsdenken intrinsiek is aan de hedendaagse politiek, wellicht zelfs de essentie ervan belichaamt.

Anders gezegd, politieke posities veronderstellen altijd maakbaarheid – de belofte op vooruitgang, op een betere wereld, of op zijn minst op het voorkomen van allerlei onheil. Wellicht kan politiek niet anders dan onmacht ontkennen. Oproepen tot bestuurlijke bescheidenheid, gelatenheid of terughoudendheid, hoe welsprekend ook, zijn geen verkoopbare boodschappen. Dat roept de vraag op of het mogelijk is om de erkenning van onmacht te vertolken in een effectieve politieke boodschap.

In dit artikel staan drie vragen centraal: ten eerste, waarom ligt er een taboe op fatalisme in de politiek? Voor bestuurders ligt de situatie anders. In tegenstelling tot politici hebben bestuurders soms geen keuze. Ze kunnen niet anders dan hun onmacht toegeven. Mijn tweede vraag luidt dan ook: wat gaat er mis als bestuurders proberen fatalisme te verkopen? En tot slot ga ik in op de vraag: kan het erkennen van onmacht een aantrekkelijke politieke boodschap zijn?

Verkopen van onmacht

De eerste vraag: waarom is fatalisme zo bedreigend voor politici dat er een taboe op rust? Er is een andere manier om die vraag te stellen. Politiek is de verkoop van boodschappen – boodschappen die ons vertellen wat we moeten voelen en hoe we moeten handelen tegenover de wereld om ons heen. Dat betekent dat je de vraag ook anders kunt stellen, namelijk: waarom denken politici dat fatalisme onverkoopbaar is?

In principe is zo'n beetje alles verkoopbaar. Kijk maar naar Marktplaats. Defecte kruimeldieven, onkruid, gebruikte strippenkaarten, het wordt allemaal verkocht. Ik zie niet in waarom fatalisme hierop een uitzondering zou vormen. Er zijn verschillende redenen waarom politici denken dat fatalisme onverkoopbaar is. Ik noem er drie: het zou moreel verdacht zijn, de burger zou het niet pikken en de media zouden het afstraffen.

Op dat eerste punt kom ik verderop terug. De twee andere punten zijn geen categorische bezwaren, maar inschattingen. Daarin ligt ook een kans. Het taboe op fatalisme betekent ook dat er terrein braak ligt. We weten vrij zeker dat een effectieve politieke boodschap moet appelleren aan de emoties van kiezers (Westen, 2007). We weten ook tamelijk zeker dat er onder kiezers gevoelens van onmacht bestaan – onmacht tegenover het eigen leven en, in het verlengde daarvan, onmacht van de overheid tegenover de grote krachten in de wereld (Bauman, 2007).¹ Ziedaar het braakliggend terrein.

Natuurlijk, een fatalistische boodschap overtreedt het taboe. Dat betekent dat de vertolker van de boodschap kwetsbaar wordt. Maar ook dat deze zich onderscheidt. En zoals iedere marketingstrategie ons kan vertellen: onderscheid is het begin van elk succesvol product. Ook electorale marketing drijft op verschil en dat betekent altijd een risico. Zoals Geert Wilders dagelijks demonstreert, kan het lucratief zijn dat risico te nemen. De neiging van de media om afwijkende boodschappen af te straffen, houdt zelden lang stand. In minder dan een jaar verschoof de typering van Pim Fortuyn van rechts extremist naar luis in de pels naar electoraal fenomeen naar de meest charismatische politiek leider van zijn generatie. Zelfs het feit dát je een risico neemt, ongeacht wat dat risico precies inhoudt, is electoraal te exploiteren. Nogmaals: onderscheid is het begin van verkoop.

Het is, kortom, de moeite waard om na te gaan of het

taboe minder onschendbaar is dan wordt gedacht. Daarvoor moeten we eerst afrekenen met het morele bezwaar tegen fatalisme.

Politici vinden fatalisme moreel verdacht omdat ze het associëren met onverschilligheid en passiviteit. Met niets doen. Overigens hebben ook wetenschappers die neiging. Er is een tak van de bestuurskunde die fatalisme ziet als een van de vier politieke basisculturen, naast hiërarchie, egalitarisme en individualisme. Men ziet fatalisme echter als een inferieure cultuur, omdat het passief en apathisch zou zijn, afgekeerd van de politiek.² In de woorden van Thompson, Grenstad en Selle (1999a, p. 13): 'Je hoeft je niet bezig te houden met fatalisme, want het heeft geen stem in beleidsdebatten.'

Fatalisme is niet hetzelfde als passiviteit. Maar zelfs als we beide gelijkstellen, verklaart het niet waarom het taboe bestaat. Elke eerstejaarsstudent bestuurskundeleert dat niets doen altijd een optie is. Soms zelfs de beste optie. Waarom speelt dat inzicht geen rol in de politiek? Dat komt omdat politieke standpunten doorgaans gehoorzamen aan een eenvoudig moreel schema: er is leed, dus er moet iets gebeuren. Dat schema noemen we ook wel 'engagement'.

Leed is politiek kapitaal. Je kunt er handzame standpunten mee produceren, loodvrij en vol goede bedoelingen. En je koopt er de aandacht van de media mee. Als het leed in eerste instantie wat bleekjes oogt in het licht van de camera, dan brengt de politicus zelf wat rouge aan. Voor de goede zaak. Ook de Kamerleden zelf realiseerden zich onlangs dat ze 'elke dag "verbijsterd", "geschokt" en "hoogst onaangenaam verrast" zijn.' (Van den Berg, 2009).

Leed laat zich op allerlei manieren in beeld brengen. Een populaire vorm is het verhaal over naderend onheil (Stone, 2001).

Politiek wordt gedomineerd door dat verhaal, door wat de Duitse filosoof Rüdiger Safranski (2003) een 'publieke catastrofevermijdingsethiek' noemt. De catastrofes kunnen allerlei vormen aannemen – klimaatverandering, islamisering, de afnemende taalbeheersing van sms'ende jongeren, de gezondheidsrisico's van openbaar zwembad, de zeilplannen van een dertienjarige scholiere. Het verhaal dat wordt verteld, eindigt echter altijd hetzelfde: er moet iets gebeuren.

Voor politici is het onaantrekkelijk om van het morele schema af te wijken. De enige uitweg is om over het leed te zwijgen. Dat is lastig, want als je zwijgt, bied je een politieke concurrent de mogelijkheid om zich op te werpen als de kampioen van dat leed. De ware kampioen is degene die het meest geschokt is en het meest daadkrachtig ingrijpt. Engagement is dan ook onlosmakelijk verbonden met de interventiestaat, die onder het mom van leedbestrijding steeds verder binnendringt in de levens van haar burgers (Frissen, 2009).

Hoe dat leed bestreden wordt, is van ondergeschikt belang. Iets doen is altijd beter dan niets doen. Dat is een categorische moraal, geen consequentialistische. Voor de vertolkers van engagement is dat een prettige bijkomstigheid. Categorische moreel kent nauwelijks bewijslast ten aanzien van de uiteindelijke effecten, want ingrijpen is intrinsiek goed. Iets is altijd beter dan niets. Wie dan aanvecht wordt als cynicus gediskwalificeerd.

Engagement is zeer verkoopbaar. Dat alleen al zou te denken moeten geven. Als iets in grote hoeveelheden verhandeld wordt, dan is dat meestal verbonden met het feit dat het tegen zeer lage kosten geproduceerd kan worden. De productiekosten van politiek engagement zijn inderdaad zeer bescheiden. Er is nauwelijks bewijslast, het is moreel in orde en je kunt in een enkele soundbite uitdrukken dat je aan de goede kant staat.

Er wordt vaak gedacht dat er een tekort is aan engagement en een overschot aan onverschilligheid. Een omroepvereniging heeft het promoten van engagement zelfs tot haar missie verheven door al haar programma's te laten eindigen in de aanmaning: 'Wees verschillig.'

Maar engagement is niet schaars. De antropologe Nina Eliasoph (1998) vond juist het tegenovergestelde. Ze woonde enkele jaren tussen de burgers in een Amerikaanse buitenwijk. Terwijl ze politieke gesprekken van die burgers noteerde, ontdekte ze dat de bewoners erg hard moesten werken om onverschillig te zijn. Onverschilligheid kwam niet aanwaaien, het moest bevochten worden. Telkens als een maatschappelijke kwestie ter sprake komt, proberen de burgers zichzelf via verwrongen redeneringen te bevrijden van de plicht iets aan dat leed te moeten doen. Trying really hard not to care, zo omschrijft Eliasoph die pogingen. Het woordje 'trying' geeft al aan dat het regelmatig niet lukt.

Als je moet vechten om onverschillig te kunnen zijn, dan wijst dat op een overproductie aan engagement, meer engagement dan een normaal mens aankan. Safranski schrijft: 'Uit alle wereldstreken weerklanken de globale imperatieven. Bij elke informatie wordt het gevoel van onmacht er direct bijgeleverd.' (Safranski, 2003, p. 84).

Kortom, de heersende moraal moet worden gewantwoord. Engagement is de weg van de minste weerstand, terwijl onverschilligheid juist moeizame arbeid vereist. Ik citeer nogmaals Safranski (p. 132): 'Globalisering brengt ons met steeds meer werkelijkheid in aanraking en het is moeilijk hierbij de soevereiniteit te bewaren. Soeverein zou iemand zijn die zelf beslist waar hij in verwickeld raakt en wat hij laat rusten.' Het proces waarmee de burgers hun onverschilligheid moeten bevechten, gaat gepaard met tegenstrijdige gevoelens van schaamte en hulpeloosheid. Deze spanning moet worden afgewerd, bijvoorbeeld met cynische of zelfkritische grappen. Safranski (p. 90) vraagt om een 'cultureel immuunsysteem' dat de prikkels waar je onmogelijk adequaat op kunt en ook niet op hoeft te reageren, wegfiltert, afvoert. De geëngageerden onder ons hebben een naam voor dat immuunsysteem: onverschilligheid en cynisme.

De conclusie is duidelijk: engagement is niet moreel superieur aan onverschilligheid. Nu is fatalisme meer dan onverschilligheid, maar zelfs als je die twee gelijk zou stellen, is er geen reden om fatalisme te weren uit het politieke repertoire. Sterker nog, het kan electoraal aantrekkelijk zijn om het taboe op fatalisme te doorbreken. Het kan je verbinden met burgers die toch al worstelen met gevoelens van onmacht.

>

Michel van Eeten

moet worden gewantwoord. Engagement is de weg van de minste weerstand, terwijl onverschilligheid juist moeizame arbeid vereist.

Ik citeer nogmaals Safranski (p. 132): 'Globalisering brengt ons met steeds meer werkelijkheid in aanraking en het is moeilijk hierbij de soevereiniteit te bewaren. Soeverein zou iemand zijn die zelf beslist waar hij in verwickeld raakt en wat hij laat rusten.' Het proces waarmee de burgers hun onverschilligheid moeten bevechten, gaat gepaard met tegenstrijdige gevoelens van schaamte en hulpeloosheid. Deze spanning moet worden afgewerd, bijvoorbeeld met cynische of zelfkritische grappen. Safranski (p. 90) vraagt om een 'cultureel immuunsysteem' dat de prikkels waar je onmogelijk adequaat op kunt en ook niet op hoeft te reageren, wegfiltert, afvoert. De geëngageerden onder ons hebben een naam voor dat immuunsysteem: onverschilligheid en cynisme.

De conclusie is duidelijk: engagement is niet moreel superieur aan onverschilligheid. Nu is fatalisme meer dan onverschilligheid, maar zelfs als je die twee gelijk zou stellen, is er geen reden om fatalisme te weren uit het politieke repertoire. Sterker nog, het kan electoraal aantrekkelijk zijn om het taboe op fatalisme te doorbreken. Het kan je verbinden met burgers die toch al worstelen met gevoelens van onmacht.

Bestuurlijke boodschappen van onmacht

Nergens is de tolerantie voor onmacht zo gering als op het gebied van veiligheid (Beck, 1992; Giddens, 1990; Pieterman, 2008). Ongelukken leiden vaak tot luide kritiek op de overheid. Die zou nalatig zijn geweest. Dit mechanisme wordt versterkt door het feit dat elke vorm van leed als vermijdbaar kan worden voorgesteld. De Onderzoeksraad voor Veiligheid onderzocht talloze ongevallen en rampen. Nog nooit is de raad tot de conclusie gekomen: kan gebeuren, niemand heeft gefaald. In het wonderlijke universum van de onderzoeksraad bestaan alleen maar vermijdbare ongelukken. In dit universum moeten politici en bestuurders opereren.

We worden voortdurend verleid om tegenslag te interpreteren als nalatigheid van een ander. Alsof rampspoed een insluiper is die alleen kan binnendringen omdat een ander is vergeten de achterdeur op het nachtslot te doen. Politiek is het aanwijzen van personen die zijn vergeten de deur op het nachtslot te doen. Niet zelden wijst de vinger naar bestuurders. Soms kunnen die bestuurders niet anders dan hun onmacht toegeven, bijvoorbeeld omdat het leed zich al heeft voltrokken en men moet verantwoorden dat men het niet wist te voorkomen. Dat brengt ons bij de tweede vraag: wat gaat er mis als bestuurders proberen fatalisme te verkopen?

Neem de veiligheidsrisico's rond nieuwe technologie. Overal stuiten nieuwe technologieën op wantrouwen. Soms gaan bescheiden risico's een eigen leven leiden. Ze lokken emotioneel en soms grootschalig maatschappelijk verzet uit. Van CO₂-opslag tot UMTSzendmasten, van slimme elektriciteitsmeters tot rekeningrijden.

Wanneer bestuurders of beheerders van de technologie geconfronteerd worden met falende veiligheid, grijpen ze vaak terug op een fatalistisch mantra: 'Honderd procent veiligheid bestaat niet.' Die boodschap is even waarals onverkoopt. Waarom? Laten we daarvoor een voorbeeld bekijken: de ov-chipkaart.

Op 2 januari 2008 wordt bekend dat twee Duitse hackers het beveiligingsalgoritme hebben achterhaald van de chip op de ov-chipkaart. Trans Link Systems, TLS, een joint venture die namens de openbaarvervoerbedrijven de kaarten uitgeeft, bagatelliseert de ernst van de ontdekking (2008, paragraaf 2): 'Het kraken van één kaart betekent... niet dat alle kaarten zijn gekraakt. De ov-chipkaart is op dit moment dus veilig... Maar het is alom bekend dat iedere beveiliging op enig moment wordt gekraakt... Er bestaan geen systemen die 100 procent veilig zijn.'

Om een lang verhaal kort te maken: TLS wordt in de maanden die daarop volgen verschillende keren in verlegenheid gebracht, omdat de hackers veel eenvoudiger de beveiligingsmechanismen weten te omzeilen dan men had voorspeld. Daarmee verliest TLS haar geloofwaardigheid. Uiteindelijk loopt de politieke druk zover op dat de staatssecretaris ingrijpt. Ze zegt toe dat er versneld zal worden overgestapt op een duurdere, veiligere chip. Het project loopt vertraging op en kampt met enorme kostenoverschrijdingen.

Fatalisme op andermans rekening

De discussie rond de gekraakte ovchipkaart lijkt op de vele andere veiligheidskwesties waarin hetzelfde mantra opduikt: honderd procent veiligheid bestaat niet. Waarom leidt een veiligheidsrisico van zulke bescheiden proporties tot zoveel commotie?

Er gaan verschillende dingen mis met de fatalistische boodschap van TLS – en in haar kielzog, van de staatssecretaris. Om de onrust te bezweren, bagatelliseert

men het ontdekte risico. Onbedoeld maakt men hierdoor alle nieuwe informatie over het risico nieuwswaardig. Die informatie ondermijnt de voorafgaande beweringen van TLS, waardoor men aan gezag verliest. Het roept de verdenking op dat het werkelijke risico veel groter is dan men wil toegeven. Maar het meest fnuikende effect van de boodschap is dit: door het risico te willen bagatelliseren zegt men impliciet dat de omvang van het risico er toe doet. Dat lijkt misschien vanzelfsprekend, maar is het niet. De omvang van het risico doet er namelijk alleen maar toe als dat risico gedragen moet worden door anderen dan de beheerder van de chipkaart zelf. Hoe nadrukkelijker men de risico's bagatelliseert, hoe luider de boodschap klinkt: u draagt die risico's, niet wij.

Hier komen we tot de kern. De onmacht die TLS toegeeft, door het herhalen van de mantra dat honderd procent veiligheid niet bestaat, drukt geen eerlijkheid uit. Het is een poging zichzelf vrij te pleiten. Het vertelt ons: ik doe mijn best om u te beschermen, maar voor de rest moet u ermee leren leven. Het falen van deze boodschap laat zich dan ook samenvatten in vier woorden: fatalisme op andermans rekening.

Anders gezegd, de tekortkoming van de boodschap is niet het fatalisme an sich, maar de consequentie die aan dat fatalisme wordt verbonden. Het principe waarmee wordt bepaald hoe we moeten handelen in het licht van de geconstateerde onmacht. In dit geval zou de onmacht eenvoudig verkoopbaar gemaakt kunnen worden door de schade bij anderen weg te nemen. Daardoor wordt de vraag irrelevant wat de ware omvang is van dat risico.

Al na de eerste kraakpogingen had TLS het volgende verhaal kunnen vertellen: 'Elke technologie kan gekraakt worden. Ook de ov-chipkaart zal vroeg of laat gekraakt worden. Wij bieden al onze klanten een garantie: we vergoeden onmiddellijk alle directe schade wanneer een klant getroffen zou worden door fraude met een gekraakte kaart. Overigens denken we dat de kans op fraude klein is. De kaart is geen aantrekkelijk doelwit voor criminelen. In Londen is al jaren een vergelijkbare ov-chipkaart

in gebruik zonder noemenswaardige fraude.' Elementen uit deze boodschap waren aanwezig in de reacties van TLS, maar ze raakten volledig ondergesneeuwd door hun pogingen om uit te leggen waarom de kaart toch veilig was.

De economische waarde van fatalisme

Het geval van de ov-chipkaart heeft een wat tragisch karakter, omdat de betrokken organisaties schade ondervinden, terwijl er geen sprake is van een wezenlijk veiligheidsprobleem voor het publiek. Dit ligt anders in het geval van internetbankieren. Daar worden consumenten wel degelijk met aanzienlijke schades geconfronteerd. Al jarenlang wordt internetbankieren succesvol en op grote schaal aangevallen door criminelen. Vreemd genoeg heeft juist dit veiligheidsrisico tot nu toe nauwelijks politieke commotie veroorzaakt.

We zien hetzelfde ritueel als bij de gekraakte pinpas en ov-chipkaart. De banken verzwijgen het liefst de incidenten. Als ze toch gedwongen zijn te reageren, bagatelliseren ze het betreffende risico en wijzen ze op hun inspanningen om de veiligheid te waarborgen, vergezeld van de fatalistische mantra: 'Honderd procent veiligheid kunnen wij niet garanderen.'

Is dit ook fatalisme op andermans rekening? Banken zeggen regelmatig dat ze de schade vergoeden. In dat opzicht hebben ze beter begrepen hoe fatalisme verkocht kan worden dan bijvoorbeeld TLS. Maar de boodschap wordt niet consequent uitgedragen. Ook ontbreken formele garanties

"Kortom, de heersende moraal moet worden gewantrouwd"

voor consumenten.

De onduidelijkheid die banken laten bestaan over het vergoeden van schade lijkt ten dele doelbewust. Aan de ene kant wil men het vertrouwen in internetbankieren bewaken, aan de andere kant wil men klanten ook zelf verantwoordelijkheid laten dragen, om laksheid te voorkomen.

Er is geen extern toezicht op de claim van banken dat ze schade vergoeden. We hebben goede aanwijzingen dat schade wel degelijk deels terechtkomt bij klanten. In december 2008 bracht het televisieprogramma Kassa achttien klanten van de Postbank bijeen die samen voor 212.000 euro bestolen waren. De bank had alle claims afgewezen. Pas door de publiciteit van het programma werd alsnog de schade vergoed. In werkelijkheid ging het niet om achttien maar om een kleine tweehonderd slachtoffers. En dat bij één aanval op één bank.

Samenvattend: de banken, en in hun kielzog de politiek verantwoordelijken, hebben in beginsel een fatalistische boodschap die te verkopen is. Maar ze handelen echter anders dan ze zeggen. Dat is uiteraard een bedreiging voor hun boodschap en hun geloofwaardigheid. Maar er staat meer op het spel dan reputatieschade. Als de twijfel onder consumenten leidt tot een lagere groei in het gebruik van online financiële diensten, dan is de schade daarvan vele malen groter. Er worden miljarden bespaard door de migratie van offline naar online transacties. Kantoren kunnen dicht, er is minder personeel nodig en de dure verwerking van papier kan worden teruggeschroefd. Elke vertraging in die migratie naar online betalen betekent efficiëntieverliezen die de omvang van fraude veruit overtreffen. Die efficiëntieverliezen raken de samenleving als geheel, niet alleen de banken. Ook als samenleving zijn we beter af als we fraude met internetbankieren tot op zekere hoogte kunnen accepteren. Met andere woorden, fatalisme heeft economische waarde. Creditcardmaatschappijen kennen de economische waarde van fatalisme. De creditcard is een fraudegevoelig betaalmiddel, veel meer dan de pinpas bijvoorbeeld. Toch vergoeden de creditcardmaatschappijen alle schade van klanten. Ook zijn ze zeer terughoudend met het introduceren van veiligheidsmaatregelen die de klant vragen om extra handelingen te verrichten. De reden: meer handelingen betekent minder snelle groei van het gebruik. En met dat gebruik verdienen ze hun geld. De inkomsten uit het gebruik groeien al jaren veel sneller dan de fraude. Relatief gezien neemt fraude dan ook af. Inmiddels schommelt het rond de 0,05-0,07 procent van het totale volume aan transacties. Met andere woorden, zo rond de vijf tot zeven cent per honderd euro (House of Lords, 2007, p. 196; Sullivan, 2009).

Onveiligheid is dus onlosmakelijk verbonden met grote baten. De huidige voorstellen om de veiligheid van internet te verhogen, offeren vaak innovatiekracht op in ruil voor meer beheersing. Een fatalistische strategie tolereert de ellende en creëert daarmee grote economische en maatschappelijke baten. Let wel: ik betoog niet dat een fatalistische strategie altijd te prefereren is, maar wel dat deze tot het bestuurlijke repertoire dient te behoren.

Verkopen van fatalisme

Een gebrek aan fatalisme zadelt ons met hoge kosten op, in termen van geld maar ook mensenlevens – zo leiden de veiligheidsmaatregelen op vliegvelden tot duizenden extra verkeersdoden per jaar (Sivak & Flannagan, 2004). Dat brengt ons terug naar de vraag: hoe breng je fatalisme aan

de man?

De meeste politici denken dat burgers geen tegenslag wensen te accepteren. Veel bestuurskundigen lijken die observatie te onderschrijven. Er schuilt echter gemakzucht in deze diagnose. Ze veronderstelt dat de kiezer de waarheid niet onder ogen wil zien. De boodschap deugt, maar hij wordt verworpen omdat hij de kiezer niet zou behagen. Dat is echter twijfelachtig. Regelmatig deugt de boodschap zelf niet.

Of de kiezer tegenslag accepteert, wordt mede bepaald door de betekenis die aan de tegenslag wordt gegeven. Te vaak is de mantra 'honderd procent veiligheid bestaat niet' een vorm van fatalisme op andermans rekening. Een vorm van berusting die geheel gratis is voor de degene die ertoe oproept. In reactie op de onrust onder bewoners van

Barendrecht over de geplande opslag van CO₂ in de bodem onder hun huizen, viel ook provinciaal bestuurder Van Heijningen terug op

de mantra: '100 procent garantie dat er niets gebeurt, is niet te geven.' (RTV Rijnmond, 2009, para. 2) Inmiddels is de opslag in Barendrecht door het kabinet geschrapt. Er worden echter alternatieve locaties bestudeerd. De discussie herhaalt zich daar in dezelfde termen.

Veel boodschappen over acceptatie zijn onverkoopbaar omdat ze ons impliciet vertellen: ik doe mijn best, maar er kan altijd iets gebeuren en daarvoor ben ik niet verantwoordelijk. Oftewel, dat heeft u maar te slikken. Het laatste gedeelte maakt dat er geen afnemers te vinden zijn. Zeker niet als dat risico ons wordt opgedrongen. Je hoeft geen verwend diva te zijn om zulke boodschappen af te wijzen.

Er zijn andere principes nodig om tegenslag betekenis te geven die meer is dan dociele berusting in het lot, een lot waarvan anderen de vruchten plukken. Bijvoorbeeld: degene die profiteert van het risico, moet het ook mede dragen. In het geval van Barendrecht biedt dat twee mogelijkheden om de risico's acceptabeler te maken: ten eerste, de initiatiefnemers van de opslag dragen, voor zover mogelijk, het risico samen met de bewoners. Ten tweede, de bewoners dienen, voor zover mogelijk, mee te profiteren van het nemen van het risico. Geen van beide opties vereisen dat de risico's krampachtig worden teruggedrongen met meer regels.

Hoe kan Shell of het Rijk de risico's meedragen? Dat kan bijvoorbeeld door zich volledig garant te stellen voor alle mogelijke schade. Als de opslag echt zo veilig is als zij zeggen, hebben ze geen reden om dit verzoek te weigeren. Voor materiële schade is dit arrangement het eenvoudigst. Iemand voorspelde bijvoorbeeld dat er verzakkingen kunnen optreden. De kosten om die verzakkingen te repareren zijn dan volledig verhaalbaar op Shell en het Rijk. Voor gezondheidsrisico's klinkt het wellicht cru, om dat om te zetten in financiële aansprakelijkheid. Maar het is goed om te beseffen dat dit arrangement ook bestaat in de luchtvaart en juist daar voor heel veel veiligheid heeft gezorgd. Een vliegtuigmaatschappij die een crash meemaakt krijgt met omvangrijke schadeclaims te maken, claims die het voortbestaan van het bedrijf bedreigen. Juist daarom doen de maatschappijen er alles aan om ongevallen te voorkomen. En met succes.

Gezondheidsrisico's kunnen ook symbolisch gedeeld worden. Enige tijd geleden hoorde ik dat DuPont het beleid zou hebben dat de directeuren van grote chemische installaties op het terrein van de installatie dienden te wonen. Wellicht is het een apocrief verhaal, maar het illustreert een elegante vorm om het risico gezamenlijk >

te dragen. Iemand die met zijn gezin het risico trotseert, is al snel geloofwaardiger dan iemand die een stapel ingekochte technische rapporten overhandigt. Hoeveel leidinggevenden van Shell wonen er in die wijk boven de opslaglocatie? De bewoners wantrouwen intuïtief de uitspraken van iedereen die niet zelf de risico's draagt. En ze hebben gelijk. Er bestaat een sterk verband tussen de veiligheid van technologische systemen en de geografische nabijheid van politieke en economische elites. Hoe verder weg de elites wonen, hoe onveiliger de technologie (Perrow, 1994).

De tweede mogelijkheid om bewoners mee te laten profiteren van het nemen van het risico, is een beproefde strategie. Net als de vorige optie lijkt ook deze hier onbenut te zijn gebleven. De gemeente heeft zich faliekant tegen het project gekeerd. Dat suggereert dat er geen uitruil heeft plaatsgevonden van belangen. Het is onduidelijk of men wel geprobeerd heeft een package deal te bereiken. Deze opties om de acceptatie van deze risico's te verkopen, lijken kansrijker dan de fatalistische mantra dat honderd procent veiligheid niet bestaat.

Wat bepaalt of een bepaalde boodschap electoraal gezien effectief is? We denken vaak dat kiezers uitgesproken en duidelijke emoties hebben over politieke kwesties. Maar psycholoog Drew Westen betoogt dat kiezers meestal tegenstrijdige gevoelens hebben, dat ambivalentie de norm is, niet de uitzondering. Krachtige boodschappen, stelt Westen, maken de tegenstrijdige gevoelens juist expliciet. Door middel van een principe worden ze met elkaar verbonden en vertaald in een politieke stellingname (Westen, 2007).

Ook rondom veiligheidsrisico's bestaan tegenstrijdige gevoelens. Neem de aanslagen op vliegtuigen. Natuurlijk roept dit angstgevoelens op en een knagend besef dat aanslagen uiteindelijk niet zijn uit te sluiten. Tegelijkertijd zullen weinigen van ons om deze reden niet langer willen vliegen of verlamd van angst in een vliegtuig stappen. Dat betekent dat er ook andere emoties meespelen. Berusting, woede, misschien irritatie over alle ophef.

De huidige politieke boodschappen doen niets met de ambivalentie. Ze appelleren alleen aan de angst en beloven bescherming. Senator John McCain, de republikeinse presidentskandidaat, formuleerde in 2004, tweeënhal-

jaar na de aanslagen van 11 september, een alternatieve boodschap: 'Fly on the damn plane! Calculate the odds of being harmed by a terrorist! It's still about as likely as being swept out to sea by a tidal wave. Suck it up, for crying out loud. You're almost certainly going to be okay. And in the unlikely event you're not, do you really want to spend your last days cowering behind plastic sheets and duct tape? That's not a life worth living, is it?' (McCain, 2004, pp. 35-36).

McCain ontkent de risico's niet, maar geeft de acceptatie ervan een andere betekenis: trotseren van het gevaar is een bewijs van moed. Zo biedt hij elke televisiekijker, gezeten op de

driezitsbank, een keuze tussen een laf, waardeloos leven en een heroïsch, waardevol leven. Met andere woorden, juist de acceptatie biedt een nieuw handelingsperspectief. Het doorbreken van de dwangmatige overheidsreactie op risico's heeft dit soort principes nodig die de acceptatie van risico's een andere betekenis geven dan de dociele berusting in het eigen lot. Die betekenis kan allerlei vormen aannemen. McCain stelt acceptatie voor als onverstoortbaarheid – en daarmee als een vorm van superioriteit tegenover de vijand.

Filosoof Jos de Mul (2006) schrijft dat de laatste decennia het fatalisme is teruggekeerd in de manier waarop we het lot tegemoet treden. Overal zien we situaties waar menselijk ingrijpen op grenzen is gestuit en onbedoelde effecten heeft uitgelokt. Soms weten we dat politiek uit te buiten. Neem het gedoogbeleid ten aanzien van softdrugs. Gedogen is de erkenning dat we onmachtig zijn om de wet te handhaven, om drugshandel uit te bannen. Tegelijkertijd belooft de gedoogdoctrine dat het erkennen van onmacht grotere ellende juist voorkomt.

Welke vorm de boodschap ook aanneemt, ze heeft één cruciale kwaliteit: ze maakt duidelijk dat onmacht om tegenslag te voorkomen niet hoeft te leiden tot machteloosheid, tot passiviteit. Ze ontkoppelt onmacht van machteloosheid doordat juist de erkenning van onmacht de mogelijkheid schept om te handelen. En zo wordt onmacht getransformeerd in macht. Niet door de onmacht te ontkennen of te beloven dat ze opgeheven zal worden. Integendeel, macht wordt juist mogelijk door de acceptatie van dat wat onafwendbaar is. ■

Noten

- 1 Zie ook Cultural Theory, waarin fatalisme als een van de vier dominante politieke culturen wordt beschouwd.
- 2 Frank Hendriks is een uitzondering in dit verband. Hij hernoemt fatalisme tot 'atomisme' en ziet hierin. Erkenning van onmacht schept mogelijkheden om te handelen de basis van een democratieopvatting die dezelfde legitimiteit geniet als de opvattingen van de drie overige typen (Hendriks, 2006).
- 3 Drenth van Februar haalt de politiek filosoof Susan Mendus aan, die heeft betoogd dat in de moderne liberale politieke theorie het verlangen heerst de wereld te bevrijden van willekeurige krachten.

Literatuur

- Anderson, R., M. Bond & S. J. Murdoch. (2005). *Chip and Spin*, Cambridge: University of Cambridge. Verkregen via <http://www.cl.cam.ac.uk/users/sjm217/papers/cl05chipandspin.pdf>.
- Bauman, Z. (2007). *Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage Publications.
- Berg, J. Th. J. van den (2009). De parlementaire orde is een politieke orde. In Tweede Kamer der Staten-Generaal (Ed.), *Vertrouwen en zelfvertrouwen: Analyse en aanbevelingen. Parlementaire zelfreflectie* (pp. 146-157). Den Haag: Tweede Kamer.
- Drenth van Februar, M. (2005). De voors en tegens van het lot. In H. Boutellier (Ed.), *Leven in de risicosamenleving* (pp. 19-26). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Elchardus, M. (2002). *De dramademocratie*. Tiel: Lannoo.
- Eliasoph, N. (1998). *Avoiding politics: How Americans produce apathy in everyday life*. Cambridge: University of Cambridge.
- Frissen, P. H. A. (2009). *Gevaar verplicht: Over de noodzaak van aristocratische politiek*. Amsterdam: Van Gennep.
- Giddens, A. (1990). *Consequences of Modernity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hendriks, F. (2006). *Vitale democratie: Theorie van democratie in actie*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- House of Lords. (2007). *Science and Technology Committee, 5th Report of Session 2006-2007, Personal Internet Security, Volume II: Evidence. Authority of the House of Lords*. Online te raadplegen via <http://www.publications.parliament.uk/pa/ld/ldstech.htm>.
- McCain, J. (2004). *Why Courage Matters: The Way to a Braver Life*. New York: Random House.
- Mul, J. de (2006). *De domesticatie van het noodlot*. Kampen: Klement.
- Perrow, C. (1994). *The Limits of Safety: The Enhancement of a Theory of Accidents*. *Journal of Crisis and Contingencies Management*, 2(4), 212-220. DOI: 10.1111/j.1468-5973.1994.tb00046.x.

- Pieterman, R. (2008). *De zorgcultuur: Streven naar veiligheid in een wereld vol risico en onzekerheid*. Boom: Den Haag.
- RTV Rijnmond (2009, 23 september). Eisen CO2-opslag Barendrecht worden verscherpt. Online te raadplegen via <http://www.rtvrijmond.nl/Homepage/Nieuws?view=%2FNews%2FDefault%2F2009%2Fseptember%2FEisen%20voor%20CO2-opslag%20Barendrecht%20worden%20verscherpt>.
- Safranski, R. (2003). *Hoeveel globalisering verdraagt de mens?* Amsterdam: Atlas.
- Schinkel, W. (2007). *Denken in een tijd van sociale hypochondrie*. Kampen: Klement.
- Sivak, Michael & Michael J. Flannagan, *Consequences for road traffic fatalities of the reduction in flying following September 11, 2001*, *Transportation Research Part F*, Vol. 7, pp. 301-305.
- Stone, D. (2001). *Policy Paradox: The Art of Political Decision Making*. New York: Norton.
- Sullivan, R. J. (2009). *The benefits of collecting and reporting payment fraud statistics for the United States*. Kansas City KS: Kansas City Reserve Bank.
- Swedlow, B. (2009). *Toward Cultural Analysis in Policy Analysis: Picking Up Where Aaron Wildavsky Left Off*. *Journal of Comparative Policy Analysis*, 4(3), 267-285. DOI: 10.1023/A:1020302501599.
- Thompson, M., G. Grendstad, & P. Selle (Eds) (1999). *Cultural theory as political science*. Londen: Routledge.
- TLS. (2008). *Persbericht invoering ov-chipkaart 15 januari 2008*. Online te raadplegen via <http://www.translink.nl/content.asp?languageID=NL&pageID=32>.
- Trommel, W. (2009). *Gulzig bestuur*. Den Haag: Lemma.
- Tweede Kamer, vergaderjaar 1997-1998, *Regels met betrekking tot de productie, het transport en de levering van elektriciteit*, *Handelingen* 25 621, nr. 38.
- Tweede Kamer, vergaderjaar 2008, *Vaststelling van de begrotingsstaten van het ministerie van Verkeer en Waterstaat (XII) voor het jaar 2009 (31700-XII)*, 3 december 2008, *Tweede Kamer* 32 2760-2806.
- Westen, D. (2007). *The Political Brain: The Role of Emotion in Deciding the Fate of the Nation*. New York: Public Affairs.